

РОЗДІЛ 10 СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.921.4(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0390/2019.5.107>

ВІДШКОДУВАННЯ СУДОВИХ ВИТРАТ НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ ЯК ЕЛЕМЕНТ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ

REFUND OF COURT COSTS FOR LEGAL ASSISTANCE AS AN ELEMENT OF ACCESS TO JUSTICE

Ковальова Я.О.,

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри адвокатури*

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Прядко А.О.,

студентка V курсу факультету адвокатури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті досліджується проблема відшкодування судових витрат на правову допомогу в Україні, аналізується судова практика вищих судових інстанцій та систематизуються основні правові позиції судів із цього питання.

Визначається, що порядок обчислення гонорару (фіксований розмір, погодинна оплата), підстави для зміни розміру гонорару, порядок його сплати, умови повернення тощо визначаються в договорі про надання правової допомоги. Під час встановлення розміру гонорару повинна враховуватись складність справи, кваліфікація і досвід адвоката, фінансовий стан клієнта й інші істотні обставини. Гонорар має бути розумним та враховувати витрачений адвокатом час. З огляду на різний рівень досвіду та фізично обґрунтовані відмінності у швидкості виконання робіт різними особами, навряд чи можна вважати час абсолютно об'єктивним критерієм для виміру обсягу виконаних адвокатом робіт.

Отже, законодавство України вводить критерій розумності та співмірності гонорару адвоката витраченому часу на здійснення певних дій на користь клієнта. Сьогодні в Україні встановлені вимоги лише щодо розміру оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу. Так, Кабінетом Міністрів України була розроблена Методика обчислення розміру винагороди адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу.

Що ж до адвокатів, які надають свої послуги на основі договору, то для них мінімальну ставку в рекомендаційній формі вираховують ради адвокатів регіонів, а також суди, що своїми рішеннями визначають розмір та відшкодування судових витрат, до складу яких входить професійна правничка допомога (стаття 123 Господарського процесуального кодексу України, стаття 132 Кодексу адміністративного судочинства України, стаття 133 Цивільного правового кодексу України).

Автори, аналізуючи новітню судову практику, а саме: постанову Київського апеляційного господарського суду від 6 лютого 2018 року у справі № 910/20357/16; додаткову постанову Верховного Суду від 26 вересня 2018 року у справі № 753/15683/15; додаткову постанову Верховного Суду у справі № 911/3386/17 від 4 грудня 2018 року; постанову Верховного Суду від 11 червня 2018 року у справі № 923/567/17, встановлюють, що судді критично ставляться до визначення співмірності судових витрат на правничу допомогу та здебільшого стають на бік особи, що заявляє про надмірність вартості правової допомоги, навіть здійснюють оцінку того, наскільки об'єктивною є сума, що витрачена стороною на професійну правничу допомогу.

Ключові слова: адвокатська діяльність, гонорар, судові витрати, правова допомога, розумність та співмірність судових витрат, судова практика.

The article investigates the problem of compensation for legal aid costs in Ukraine, analyzes the case law of higher courts, and systematizes the main legal positions of the judge on this issue.

It is determined that the procedure for calculating the fee (fixed amount, hourly payment), the grounds for changing the amount of the fee, the procedure for its payment, the conditions of return, etc. are specified in the legal aid agreement.

During the determining the amount of the fee, the complexity of the case, the qualifications and experience of the lawyer, the client's financial status and other material circumstances.

The fee should be reasonable and take into account time spent by the lawyer.

Considering the different levels of experience and physically justified differences in the speed of work performed by different persons, we can hardly mark time as an objective criterion for measuring the amount of accomplished lawyer's work.

Thus, the legislation of Ukraine introduces a certain criterion for the reasonableness and proportionality of the lawyer's fee for the time spent on certain actions in favor of the client.

At present, only requirements are set in Ukraine for the amount of fees paid and the costs of attorneys providing free secondary legal aid. Thus, the Cabinet of Ministers of Ukraine has developed a methodology for calculating the amount of remuneration of lawyers who provide free secondary legal aid.

As for the lawyers who provide their services on the basis of the contract, for them the minimal rate in the advisory form is deducted by the councils of lawyers of the regions, as well as the courts, which by their decisions determine the amount and compensation of court costs, which includes professional legal aid.

Analyzing the latest jurisprudence, (namely: the ruling of the Kyiv Economic Court of Appeal of 06.02.2018 in Case № 910/20357/16; Additional Order of the Supreme Court of 26.09.2018 in Case № 753/15683/15; additional decision of the Supreme Court in case № 911/3386/17 dated 04.12.2018; ruling of the Supreme Court of 11.06.2018 in Case № 923/567/17), authors came to conclusion, that judges critically determines to proportionality of court costs for legal aid. In most cases, courts are on the side of the person, who states the excess cost of legal aid, even carry out an assessment of how much the amount that is spent by the party on professional legal aid.

Key words: lawyer's activity, fees, legal fees, legal assistance, reasonableness and proportionality of litigation costs, litigation.

Постановка проблеми. Система правосуддя в Україні разом із суміжними інститутами – це складний механізм, спрямований на забезпечення захисту прав та свобод фізичних і юридичних осіб. Відшкодування судових

витрат, зокрема на правову допомогу, – складовий елемент права на доступ до правосуддя, оскільки захищає право особи на розподіл судових витрат та на відшкодування коштів, витрачених у зв'язку із судовим розглядом, тобто

забезпечує можливість не нести витрати під час відновлення порушеного чи оспорюваного права.

Актуальність даної тематики полягає в тому, що розподіл судових витрат є невід'ємною частиною судового процесу та широко застосовується в судах різних юрисдикцій та інстанцій.

Стан опрацювання. Дану тематику досліджували такі наукові діячі, як: С. Жуков, О. Антоноук, О. Скрябін, Д. Дрейзіна, Н. Голубева, І. Головань, юристи-практики Я. Михайлюк, О. Присяжна й інші.

Мета статті – виявити основні проблеми та тенденції відшкодування судових витрат на правову допомогу, узагальнити новітню судову практику.

Вклад основного матеріалу. Винагородою за здійснення адвокатом своєї професійної діяльності відповідно до Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» є гонорар [1]. Питання розмірів оплати праці адвоката є важливим елементом економічної обґрунтованості здійснення ним своєї діяльності та привертає увагу не лише самих адвокатів, а й інших зацікавлених осіб, наприклад: клієнтів, судів.

На жаль, склалося досить негативне суспільне бачення в питаннях розміру гонорару адвоката, особливо щодо його надмірності та необґрунтованості. Інакше кажучи, у суспільній свідомості існує думка, що адвокати, «нічого не роблячи», заробляють величезні статки, а в разі звернення по правову допомогу до адвоката необхідно обов'язково намагатися зменшити суму гонорару, оскільки вона завжди завищена.

Відповідно до ч. 2 ст. 30 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність», визначається, що порядок обчислення гонорару (фіксований розмір, погодинна оплата), підстави для зміни розміру гонорару, порядок його сплати, умови повернення тощо визначаються в договорі про надання правової допомоги. Окрім того, зазначено, що під час встановлення розміру гонорару повинні враховуватись складність справи, кваліфікація і досвід адвоката, фінансовий стан клієнта й інші істотні обставини. Гонорар має бути розумним та враховувати витрачений адвокатом час [1].

Отже, законодавство України вводить певний критерій розумності та співмірності гонорару адвоката витраченому часу на здійснення певних дій на користь клієнта. З огляду на різний рівень досвіду та фізично обґрунтовані відмінності у швидкості виконання робіт різними особами, навряд чи можна вважати час абсолютно об'єктивним критерієм для виміру виконаного адвокатом обсягу робіт.

Нині в Україні встановлені вимоги лише щодо розміру оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу. Так, Кабінетом Міністрів України розроблена Методика обчислення розміру винагороди адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу. Проте її положення не стосуються адвокатів, що надають правову допомогу на договірних засадах, а отже, не можуть слугувати взірцем встановлення об'єктивного розміру оплати праці адвоката. Також розміри оплати праці адвокатів обґрунтовують суди, які вирішують питання про відшкодування судових витрат, до складу яких входить професійна правнича допомога (ст. 123 Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) України, ст. 132 Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) України, ст. 133 Цивільного правового кодексу (далі – ЦПК) України).

У розумінні української правової системи, до витрат на професійну правову допомогу відноситься не лише гонорар адвоката за представництво в суді, а й оплата за іншу правничу допомогу, пов'язану зі справою, включаючи підготовку до її розгляду, збір доказів тощо, а також вартість послуг помічника адвоката.

Для визначення розміру витрат на правничу допомогу учасник справи подає детальний опис робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, а також здійснених

ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги. У такому разі суд має за власним переконанням оцінити перелік видів робіт, здійснених адвокатом, а також час, витрачений на кожен із них, вартість години роботи адвоката або виконання певної роботи [2].

Так, у своїх рішеннях суди різних інстанцій, керуючись процесуальним законодавством, здійснюють оцінку співмірності гонорару адвоката за певним критерієм (ч. 4 ст. 126 ГПК України, ч. 5 ст. 134 КАС України, ч. 4 ст. 137 ЦПК України), а саме: 1) за складністю справи та виконаних адвокатом робіт; 2) за часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт; 3) за обсягом наданих адвокатом послуг і виконаних робіт; 4) за ціною позову та значенням справи для сторони.

Тобто, фактично, суди дозволяють собі здійснювати оцінку не лише того, наскільки об'єктивною є сума, що витрачена стороною на професійну правничу допомогу, а й ефективності роботи адвоката, того, наскільки він раціонально використовує свої ресурси (зокрема, інтелектуальні) тощо.

Відшкодування судових витрат на професійну правничу допомогу є невід'ємною частиною права доступу до правосуддя. Існування та функціонування інституту надання правової допомоги відіграє таку саму важливу та невід'ємну роль у доступі до правосуддя, як і існування судової системи взагалі, оскільки надає можливість особі якісно захистити (або відновити) порушені або оспорювані права.

Особа, що звертається до судових органів, розраховує на захист або відновлення свого порушеного чи оспорюваного права, тобто на захист (або повернення чи відшкодування) певних матеріальних та нематеріальних благ, водночас не має на меті понести будь-які збитки. Тобто коли особа звертається до системи правосуддя, задіюючи суміжні інститути, та прагне відновити своє законне право, вона розраховує, що витрати, понесені нею у процесі судового розгляду, згодом будуть компенсовані, коли законність її претензій буде доведена в судовому порядку.

Отже, будь-хто, хто звертається до суду із правомірною вимогою відновити порушене право, не повинен нести якісь додаткові витрати, які б не виникли, якщо б право не було порушено. Такі витрати мають покладатися на винну сторону та бути компенсованими, коли правомірність вимоги буде доведено рішенням суду, що набрало чинності у встановленому законом порядку.

У зв'язку із цим для всебічного захисту осіб, що звертаються до системи правосуддя, законодавець передбачив можливість відшкодування судових витрат. Так, наприклад, ст. 141 Цивільного процесуального кодексу України встановлює такий принцип розподілення судових витрат: судовий збір покладається на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог. Інші судові витрати, пов'язані з розглядом справи, покладаються: 1) у разі задоволення позову – на відповідача; 2) у разі відмови в позові – на позивача; 3) у разі часткового задоволення позову – на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

Суттєве зменшення або взагалі відмова у відшкодуванні судових витрат, зокрема на професійну правову допомогу, не лише не відповідають сподіванням клієнта, а й змушують його фактично нести збитки та порушують основоположні засади доступу до правосуддя, перешкоджають відновленню порушеного права в повному обсязі, не відповідають меті правосуддя – відновленню справедливості.

На жаль, здебільшого суди не надають такого великого значення процесу відшкодування судових витрат і обмежуються поверненням судового збору.

Ураховуючи останню судову практику, простежуємо тенденцію, що судді критично ставляться до визначення співмірності судових витрат на правничу допомогу та частіше стають на бік особи, що заявляє про надмірність вартості правової допомоги [2].

Наприклад, у додатковій постанові Київського апеляційного господарського суду від 6 лютого 2018 р. у справі № 910/20357/16 Суд зменшив витрати на правову допомогу майже у 39 разів. Зокрема, критично оцінив час, витрачений адвокатом на підготовку до участі у справі, та встановив відсутність необхідності залучення двох адвокатів з огляду на те, що вони дотримувались єдиної правової позиції [3].

Досі доволі проблематичним є доказування розміру погодинної ставки чи вартості виконання адвокатом певного виду робіт. Адже ринок надання правової допомоги досить строкатий, вартість послуг адвокатів може суттєво відрізнятися залежно від досвіду та кваліфікації адвоката й інших суб'єктивних чинників. У наведеній вище справі Суд зазначає, що відповідачем жодним чином не обґрунтовано та не підтверджено, за якими критеріями в адвокатському об'єднанні, що надавало правову допомогу, встановлюється кваліфікація адвокатів (партнер, радник, старший юрист, юрист, молодший юрист та помічник юриста), а також те, як від цього залежить погодинна ставка.

Доказування надмірності вартості послуг адвоката нерідко обґрунтовується судами середньостатистичними даними щодо оплати праці відповідного виду в певному регіоні, що готуються Державною службою статистики України, та ринковою вартістю юридичних послуг. У зазначеній справі (№ 910/20357/16) Київський апеляційний господарський суд пішов далі та здійснив перерахунок на основі не лише певної (невідомо яким чином визначеної) ринкової вартості юридичних послуг, а й середньомісячної зарплатні адвокатів у Київській області, що є недопустимим, ураховуючи індивідуальні особливості кожної окремої справи.

Як зазначалося раніше, більшість суддів критично ставляться до участі декількох адвоката тів як представників тієї самої особи в судовому процесі. На жаль, складається досить негативна практика, за якою суди доходять висновку про відсутність об'єктивної потреби в декількох представниках, незважаючи на складність справи. У таких судових рішеннях нерідко посилаються на те, що представники дотримувались єдиної правової позиції, проте було б дивно, якби два адвокати однієї особи мали різні правові позиції. Наприклад, у справі № 753/15683/15 Верховний Суд додатковою постановою від 26 вересня 2018 р. зменшив витрати на правничу допомогу зі 120 тисяч до 5 тисяч гривень (у 24 рази), у зв'язку з тим, що три адвокати, начебто «виконували ту саму роботу» [4].

Окрім того, у справі № 911/3386/17 Верховний Суд додатковою постановою від 4 грудня 2018 р. майже вдвічі зменшив суму судових витрат на правничу допомогу, що підлягала сплаті, лише на підставі того, що адвокату для написання відзиву на касаційну скаргу (на який адвокатом було витрачено дві години) не потрібно було вивчати додаткові джерела права, оскільки останній був обізнаний про позицію позивачів, законодавство, яким регулюється спір у справі, документи та доводи, якими позивачі обґрунтовували свої вимоги, та інші обставини, тобто підготовка цієї справи в суді касаційної інстанції не потребувала великого обсягу юридичної і технічної роботи [5].

Незважаючи на те, що адвокат був обізнаний, об'єктивно він міг витратити дві години робочого часу на підготовку відзиву на касаційну скаргу, оскільки такого роду процесуальний документ є складним, потребує ретельного оформлення та правової аргументації, оскільки справа вже перебуває в суді найвищої інстанції, тобто будь-яка процесуальна дія може стати вирішальною або принаймні буде врахованою судом. І адвокати, що практикують, підтверджують, що дві години – це об'єктивна кількість часу для відзиву на касаційну скаргу.

Аналогічного висновку щодо штучного завищення часу, витраченого на пошук практики Європейського суду з прав людини та підготовку процесуальних документів (відзиву на касаційну скаргу), дійшов Верховний Суд у додатковій постанові від 11 червня 2018 р. у справі № 923/567/17, що може свідчити про більш-менш усталену практику із цього питання [6].

Так, на жаль, суди мають своє бачення об'єктивного та достатнього часу. Зокрема, у додатковій постанові Верховного Суду від 22 червня 2018 р. у справі № 910/16953/16 Суд зазначив, що у витрачених адвокатом 5,3 години на опрацювання постанови Київського апеляційного господарського суду, касаційної скарги на неї та підготовку відзиву, вбачається штучне перебільшення часу, необхідного для опрацювання вказаних документів та підготовки відзиву. Суд вважає, що для цього вистачило б 3 годин [7].

Отже, суди фактично дозволяють собі стверджувати, що адвокатом (адвокатами) було витрачено зайвий час, виконано надмірну роботу та перевищено обсяг дій, необхідних для надання правової допомоги клієнтові, що є докорінно неправильним. Суди не мають критично оцінювати, які дії є необхідними для представництва клієнта, а які зайві, оскільки й ті, й інші можуть бути спрямовані на дотримання узгодженої правової позиції клієнта й адвоката [8].

До того ж оцінка судом необхідного часу на підготовку адвокатом певного документа чи вивчення матеріалів справи є суб'єктивною та залежить від індивідуальних особливостей. Витрати на правову допомогу (гонорар адвоката) вважаються судами завищеними тільки через те, що адвокат, виходячи зі своїх можливостей, здійснював всі дії, необхідні для представництва клієнта в суді, тобто безпосередньо виконував свої обов'язки.

Висновки. Підсумовуючи, можна констатувати, що питання оплати праці адвоката є складним, дискусійним і зачіпає багато морально-етичних аспектів. Чи може суд стверджувати, що адвокатом (адвокатами) було витрачено зайвий час, виконано надмірну роботу та перевищено обсяг дій, необхідних для надання правової допомоги клієнтові? Чи має суд критично оцінювати, які дії є необхідними для представництва клієнта, а які зайві? Досі залишаються чітко не врегульованими питання стосовно доказування розміру погодинної ставки адвоката чи вартості виконання ним певного виду робіт, а також використання середньоринкової вартості послуг адвоката для аргументації співмірності й обґрунтованості такої суми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 19.12.2019).
2. Михайлюк Я. Судові витрати. *Юридична газета online*. 2018. № 50 (652). URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/sudovi-vitrati.html> (дата звернення: 19.12.2019).
3. Постанова Київського апеляційного господарського суду від 6 лютого 2018 р., судова справа № 910/20357/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72149663> (дата звернення: 19.12.2019).
4. Постанова Верховного Суду від 26 вересня 2018 р., судова справа № 753/15683/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76889457> (дата звернення: 19.12.2019).
5. Постанова Верховного Суду від 4 грудня 2018 р., судова справа № 911/3386/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78412648> (дата звернення: 19.12.2019).
6. Постанова Верховного Суду від 11 червня 2018 р., судова справа № 923/567/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74670290> (дата звернення: 19.12.2019).
7. Постанова Верховного Суду від 22 червня 2018 р., судова справа № 910/16953/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74884113> (дата звернення: 19.12.2019).
8. Голубева Н. Судові витрати. Ч. III : Витрати на професійну правничу допомогу. *Я і Закон* : інформаційно-юридичний сайт. 2019. URL: <https://yaizakon.com.ua/sudovi-vitrati-chastina-iii-vitrati-na-profesijnu-pravnichu-dopomogu/> (дата звернення: 19.12.2019).